

Az evangélium közös öröksége

Néhány faktum egy megírandó Péter Mihály-tanulmányhoz

Régen föltűnt számomra, hogy a két világháború közötti csehszlovákiai magyar kisebbségtörténetben alig látszik a református jelenlét; a magyar katolikus közösség sokkal szervezettebb, aktívabb, jelenvalóbb, mint a miénk, de úgy tűnik föl, hogy még a kisebbség kis töredékét képező evangélikusok is láthatóbbak – néhány közülük származó vezető magyar ellenzéki politikus, Szent-Ivány József és Törköly József, vagy például a közéletbe művelőstörténetünk egyik klasszikus alma materéből, az eperjesi kollégiumból, ottani tanári múltjukkal érkezők – például Gömör János vagy Maléter István – révén. A csehszlovákiai magyar református egyház története sokáig maradt kutatatlan terület, és az egyház vezetőiről sem születtek új tudományos portrék – legtöbbjükéről be kell érni azzal, amit a nekrológokból tudunk.

Péter Mihályról szólva azt a tényt sem árt tudatosítani, hogy mint egyházi vezetőről nyilván azért is tudunk róla olyan keveset, mert – korai, nem előzménytelen halála miatt – nagyon rövid ideig, nem egészen két és fél évig állt egyházkerülete – a Tiszáninneni Református Egyházkerület – élén, az első bécsi döntés után pedig már feledésbe is merült a munkája. Az összegyűjtött első köztársaságbeli történetét tárgyaló, a korszak lezárultát követően megjelent egyetlen monográfia, Csomár Zoltáné alig pár bekezdést tartalmaz róla. Az 1945, még inkább az 1989 utáni periódusban pedig a kutatók, úgy látszik, kevésbé találták érdekesnek személyiségét vagy munkásságát. Nekem először azért vált fontossá, mert úgy látom, főképp a Prágai Magyar Hírlapban közölt cikkei révén ő volt az, aki a csehszlovákiai magyar reformátusság ügyét rendszeresen napirenden tartotta, aki folyamatosan tájékoztatta a csehszlovákiai magyar közvéleményt az egyház – és tagsága – állapotáról, jogi helyzetéről, a kormánnyal való tárgyalások eredményeiről, pontosabban eredménytelenségéről. Amennyiben az eddig mondottak értelmében és továbbgondolásaként elmondható, hogy a református közösség a két világháború közötti Csehszlovákiában nem mutatta föl azt, amit a reformátusoktól a történeti toposzok alapján elvártak – lásd az „nemzeti egyház”-zal kapcsolatos közhelyeinket – úgy ez kiegészítendő azzal, hogy Péter Mihály azok egyike volt – talán azok legfontosabbika –, akik erre a magyar református tradícióra is folyamatosan figyelmeztettek.¹ Mint alább valamivel részletesebben olvasható, ő volt a szlovák reformátusok problémájának az egyházon belüli legkomolyabb szakértője is. Már jóval a főhatalomváltás előtt rendszeresen publikált; Szinnyei József szerint a századfordulót követő években már több mint száz valláserkölcsi, egyháztársadalmi, tanügyi publikációja volt,² ezekből több önálló munkaként is megjelent.³

Péter Mihály Deregnyőn született 1867-ben, paraszti szülőktől. Sárospatakon járt

1 A kisebbségi korszakban például a következő füzetekben: Péter Mihály: *A magyar református lelkipásztor a történelemben*. Beregszász, 1925 (A Szeretet kis könyvtára 15.), uő: *A pápens korának egyháztörténeti tanulságai*. Beregszász 1926 (A Szeretet kis könyvtára 16.).

2 Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. X. kötet, *Ótocska – Popea*, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest 1905, 843–844. hasáb.

3 1918 előtti könyveiből, füzetéből, különlenyomatként is napvilágot látott folyóiratcikkeiből e sorok írója az alábbiakat találta meg az általa elérhető közgyűjteményekben: Péter Mihály: *Lónyay Zsigmond 1593–1653*. (Történeti tanulmány.) Sátoraljújhely, 1902, Péter Mihály: *Indokolt-e a sárospataki akadémiai tanárok állásfoglalása a főiskola akadémijának Miskolcra való áthelyezése tárgyában?* Különnyomat a Sárospataki Református Lapok 1916. évi 16. számából. Sárospatak 1916; *Emléklapok a Felsőzempléni Ref. Egyházmegye történetéből*. Sárospatak 1917. Kötetnyi terjedelmű – ha önállóan nem jelent is meg – a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1900-as évfolyamában folytatásokban közölt *Az egyházfegyelemről* című tanulmánya. *Papi dolgozatok* című gyűjteménye első kötetét – Debrecen, 1914 – közgyűjteményben eddig nem találtam meg. A második kötet már a kisebbségi korszakban jelent meg, Losoncon, 1927-ben, a Kultúra kiadásában.

gimnáziumba, ugyanott – és Zoványi (korábban pedig az önéletrajzi adatokból dolgozó Szinnyei József) utalása szerint Pápán – járt teológiára. Zoványi szerint ezután Nagyráskán lett kántortanító, 1893-tól helyettes lelkész, 1895-től lelkész Kisazarban, 1902-től pedig Gálszécsen. 1901 végétől a Felsőzempléni Egyházmegye főjegyzője, 1912 tavaszától a Tiszáninneri Egyházkerület aljegyzője. 1917-ben zsinati póttag. 1920-ban tanácsbírója, 1924-ben főjegyzője, 1930-ban – valójában 1929 augusztusától⁴ – püspöke a szlovenszkói Tiszáninneri Egyházkerületnek. Ekkor választották meg Rimaszombat első lelkészévé is.

Ha azokat az ideológiai-szemléleti kereteket próbáljuk megkeresni, amelyek Péter Mihály útját kijelölték, szemléletét meghatározták, akkor számításba kell vennünk, hogy születésének és egyben a kiegyezésnek az évében, 1867-ben a református felekezet még nem egyenjogú a többségi katolikussal – az egyenlőséget és viszonyosságot kimondó 1848. évi XX. törvénycikk a neoabszolutizmus korában az összes áprilisi törvénnyel együtt érvénytelenített –, egy év múlva, 1868-ban születik majd új törvény a bevett keresztény vallásfelekezetek viszonyosságáról. Az egyenjogúság azonban a továbbiakban sem jelent majd egyenrangúságot; ahogy ezt Péter Mihály egyik, a századfordulón írt és más szempontból fontos, ezért később tárgyalandó cikkben tételesen megfogalmazza: „Micsoda felfordult, a szabadelvűséggel homlokegyenest ellenkező állapot az, hogy az egyik egyháznak milliók vannak a kezén, főpapjai százezrekre menő évi jövedelemmel rendelkeznek, mint az uralkodó róm. katolikus, a másik pedig, miként a református egyház koldusabb a koldusnál. S mikor aztán egynéhány szerény publicista, de igazán szabadelvű publicista fel merte vetni azt a kérdést, hogy összeillik-e hát a jog és igazsággal ez a visszás helyzet: jaj, hogy felvonták a nagy politikusok a szemöldököket, még a reformátusok közül valók is. Ó, ezt ne bolygassátok, ezt a kérdést ne feszegessétek, ez ne báncsvirág, szélmalomharcot vívtok.”⁵ Felőttkora első fele egyháztársadalmi vonatkozásban e viszonyok között telik el. A második fele viszont az első világháború utáni, trianoni keretben, amelyben egyháza jogilag ugyanolyan rendezetlen állapotban él, mint a Habsburg-önként legstétebb korában – az új államkeretbe illeszkedéshez elengedhetetlen, 1923-ban megalkotott törvényeit a Csehszlovák Köztársaság hivatalosan nem ismeri el. Csak a teljes tájékozatlanság mondhatja azt, hogy a magyar református egyház hatalmát kívánja átmenteni a világégésen, az új köztársaságban: gyakorlatilag ugyanúgy – csak talán kevesebb eszköz birtokában – védekezik, mint azelőtt. Ez – mutatis mutandis – e korszak csehszlovákiai magyar politikusainak nagy részére igaz. Nem oktanul szoktam figyelmeztetni arra, hogy a két háború között működő felvidéki magyar ellenzéki politikusok pályája nem ekkor, az ország rész cseh legionisták általi megszállása után kezdődik. Mint ahogy világképük sem ekkor alakul ki: mélyen bele voltak ágyazva az első világháború előtti magyarországi, Monarchia-beli politikai viszonyokba, s nem egy közülük – például a legjelentősebbeket számítva Szent-Ivány József, Petrogalli Oszkár, Maléter István, de a keresztényszocialisták többsége is – akkor is, a fordulat után is ellenzéki volt. Nos, amikor Péter Mihály az 1859–1860-as pátensharcról értekezik 1925-ben – akkor világos lehetne számunkra, hogy egy újraktualizálódott helyzetről beszél, ha ő maga ezt nem hangsúlyozná is. De hangsúlyozza. **A magyar ellenzéki pártok közös napilapjában, a Prágai Magyar Hírlapban, annak indulása évében már ilyen tárgyú-vonatkozású cikkei is megjelennek, decemberben például a gályarabságra hurcolt protestáns prédikátorok emlékét is idézi, de egy pillanatig sem hagyja kétségben olvasóját, hogy a jelenről beszél: „Még nincs Eperjesen véstörvényészék, még nem úszunk a gályákkal, de már afelé tartunk.”**⁶

Egyébként már jóval a fordulat előtt állandóan figyelmeztetett a belső romlásra, arra, hogy (a szabadelvűség kívánt győzelmével párhuzamosan) a századforduló táján lábra kapott az

4 Lásd: *Péter Mihályt választotta püspökévé a református egyház tiszáninneri kerülete*. Prágai Magyar Hírlap, 1929. augusztus 28., 2. p.

5 Péter Mihály: *A magyarországi tótajkú református gyülekezetek sorsa*. Sárospataki Lapok, 1901. 5. szám. 94. hasáb. (Az idézeteket a mai helyesírás szerinti átírásban közlöm. F. T. G.)

6 Péter Mihály: *A gályarabok éneke*. Prágai Magyar Hírlap, 1922. december 12., 4. p.

egyházatlan magatartás, valláselhagyás, szekularizálódás, azaz most már nemcsak a városi lakosságban, értelmiségben, polgárságban, arisztokráciában, de a falusi népesség körében is tömegessé válik az elegendőtalanodás. S a református egyház nagy sérelme, a reverzális is gyérít-fogyasztja az egyházközségek lélekszámát. Ez a kérdés fontos témája lesz püspök korában, mint ahogy a két korszakon áthúzódó problémája a szlovák reformátusok ügye is. Már a századfordulón látta a szlovák – vagy szlovák többségű – református egyházközségek elmaradottságát, azt, hogy a szlovákoknak nincsenek anyanyelvükön szóló hitvallásos könyveik, az e falvakban szolgáló tanítók képzetlenek, a tankönyvek még a magyar anyanyelvű gyerekek számára is nehezen értelmezhetőek; a szlovák hívek magukra vannak hagyatva, településeiken az egyház nem teljesíti hivatását, nem tölti be legfontosabb funkcióját, az – anyanyelven való – igehirdetést. Péter Mihályt nem a kisebbségi jog elismerése, tiszteletben tartása vezeti a szlovákok védelmében, nem gondol (az akkori viszonyok között nem is gondolhat) arra, hogy a szlovákok elindulnak majd a nemzetté válás útján; későbbi idevágó cikkeiből az derül ki, hogy a „tót reformátusokat” magyaroknak tartja, méghozzá semmivel sem kevésbé jónak, mint „a többi” magyart. Azon nemzeteszme hívének tűnik föl, amely az 1868-as nemzetiségi törvényből következik. Szó szerint kimondja később: vágya az, hogy a „tót magyarok” nyelvileg is azonosuljanak a többséggel, sőt talán aziránt sem táplál kételyeket, hogy azoknak éppen ez volna a céljuk. Két szempont mégis az egyházon belüli szlovák anyanyelvvédelem mellé állítja: látja, hogy az egyház „intéző hatósága” saját világos érdekei ellenében „határozottan téves, rossz politikát folytat”,⁷ egyfajta „katolikus invázió” számára készíti elő a terepet. „Így bizony a legtöbbször, legkivált a fiókegyházakban, a szórványokban züllés, pusztulás a mi híveink sorsa. Ott vannak a róm. kat. nyomtatványok, oly nyelven, mit a hívő megért. Hát mit tegyen az ilyen elhagyatott ref. ember? – üres óráiban hozzájuk folyamodik. Imádkozni akarna, imakönyve nincs. Ott vannak a róm. kat. imakönyvek, felveszi; felveszi talán éppen róm. kat. feleségeét.”⁸ Gálszécsre kerülése óta vegyes gyülekezetben szolgált, megtanult tehát szlovákul, 1913-ban a Protestáns Szemlében több tanulmányt tett közzé, s ezek közül kettő a korábbi, történelmi szlovák nyelvű egyházi nyomtatványokról szólt.⁹ Volt már szó arról, hogy ezen írásai révén az egyházon belüli szlovákkérdés fő tudorává vált; utóbb rendezési kísérletének fő aktorává. Azonban, már hivatalánál fogva is, kezdetektől az egyhárszervezés más fontos teendőiből is részt vállalt. Amikor a Csehszlovák Köztársaság követelte az államban működő református egyház önállósulását, azaz a korábbi magyarországi egyháztól való függetlenné válását, a hosszas szervezés és várakozás után 1923-ban lezajló lévai törvényhozó zsinat számára ő dolgozta ki a VI. törvénycikket.¹⁰ Talán nem eléggé közismert, hogy az új egyházi törvényeket az állam az első köztársaság felbomlásáig nem ismerte el, így a két háború közötti Csehszlovákia még a lelkiismereti és vallásszabadságot sem biztosította. Az első évtized végéig úgy nézett ki, hogy az egyház az exlex állapotában van, csak egy 1930-as per során mondta ki a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság, hogy a református vallás bevett vallás, a korábbi magyarországi jogviszonyt a köztársaság 1918-ban elismerte, ez tehát érvényes az új egyházi törvénykönyv szentesítéséig. Péter Mihály közéleti szerepét az utolsó tíz évben döntő részben az egyenjogúságért folytatott harc köti le. Már azelőtt, hogy püspökké választották, részt vett a kormánnyal folytatott tárgyalásokon, amelyen az egyház vezetői a törvények elismertetését próbálták elérni; a Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyetemes Konvent jegyzőkönyveit ő szerkesztette, de több, a kormánynak, illetve a pozsonyi teljhatalmú minisztériumnak küldött memorandumnak is ő volt a szerzője. Az 1923-as tavaszi pozsonyi konvent idején például ő terjesztette elő az iskolaügyi sérelmeket, és ő ismertette az iskolaügyi miniszternek küldendő, általa írt, ezzel kapcsolatos memorandumot.¹¹ Az egyház

7 Péter Mihály: *A magyarországi tótajkú református gyülekezetek sorsa*. I. m., 94. hasáb.

8 I. m., 96. hasáb.

9 *A hazai tót ref. énekeskönyv története*. Protestáns Szemle, 1913. 2. szám, [113]–125. p.; *A hazai református tótok vallásos könyvei*. Protestáns Szemle, 1913. 3. szám, [180]–187. p.

10 Csomár Zoltán: *A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története 1918–1938*. Ungvár 1940, 20. p.

11 *A református konvent első napja*. Híradó, 1923. április 27., 3. p.

jogállásáról, helyzetéről, az aktuális problémákról, mint említettük, a fő református tisztségviselők közül ő tájékoztatta rendszeresen a kisebbségi közvéleményt az egyházi sajon túl a szövetkezett magyar ellenzéki pártok napilapjában, a Prágai Magyar Hírlapban. Az ellenzéki politikai szerveződésekhez egyébként is kötődött: van adat arról, hogy a Magyar Nemzeti Párt egyházpolitikai szakosztályában ő volt a református ügyek intézője, illetve 1922-ben a magyar pártok közös bizottsága tagjaként említi egy PMH-cikk.¹² Már a napilapban közölt írásai is tartalmas és összességükben minden lényeges elemre kiterjedő beszámolók az egyházat érintő politikai vonatkozású kérdésekről, és nem csak azokról. Különös nyomatékkal tárgyalta az iskolák (elsősorban persze az egyháziak) ügyét, a református teológia dolgát – melynek elindítását az állam nehezítette –, állást foglalt általában a kormány és például az Agrárpárt elnemzetietlenítő, magyar református lelkészeket sikerrel a kormány szolgálatába állító propagandájával és manipulációival szemben – a kormány által fölfogott illetőségi jog hiányában sokan váltak zsarolhatókká –, bírálta a földreform nacionalista jellegét. Vissza-viszatérő témája lett a szlovák egyházmegye **kérdése**, hiszen ez lett az egyház jövőjének **kulcskérdése**. A csehszlovák kormányt a lévai alkotmányozó zsinaton képviselő kormánybiztos, Juraj Slávik már ott a helyszínen bejelentette, hogy az állam vezetői a református egyházon belül a szlovákok egyenjogúsát azzal látnák biztosítottak, hogy „a Zsinat a szlovák kisebbségnek a szlovenszkói református egyház kebelében külön szlovák egyházmegyét biztosít, és a zsinati törvény ezen határozatát a református egyház meg is valósítaná”.¹³

Az államnak erről az igényéről már korábban is lehetett tudni, maga Péter Mihály például a Prágai Magyar Hírlap első évfolyamában, 1922-ben is értekezett róla. Világos volt számára, meg is osztotta olvasóival, hogy a szlovák egyházmegye a cseh nacionalizmus trójai falova – az eredeti néhány egyházközség és filia számát ugyanis az „államalkotó népek” képviselői folytonosan emelték, azaz a létrehozandó szlovák egyházmegye nyelte volna el a szomszédos magyar református gyülekezetek jó részét, s ez csak a kiindulópont lett volna egy majdani szlovák többségű egyház létrehozásához. (A helyismerettel és adatokkal rendelkező Péter Mihály szerint a létező 12 szlovák anya- és 15 leányegyház helyett állami dokumentumokban már 20 anya- és ugyanennyi fiókegyház szerepel, illetve Péter a probléma tisztázására szánt *Otázka slovenských kalvínov* című röpiratára érkező egyik válasz 34 egyházközségről és filiáról tud.) Emellett azonban világos volt az állami szándék, hogy a magyar református egyházvezetés húzódozása esetén az egyház működésének legalizálása elmarad. A magyarok álláspontja az volt, hogy a zsinatpresbiteri elv megsértése nélkül a zsinat vagy az egyházkerület nem utasíthatja az alsóbb egyházi közigazgatási egységeket egyházmegye létrehozására. A tárgyalások kudarcát látva utóbb éppen Péter Mihály vezetésével bizottságot küldtek ki az egészében vagy részben szlovák egyházközségekbe, hogy megszavazzassák a tagokat a szlovák egyházmegye szükségességéről. Itt azonban az a meglepetés érte őket, hogy a szlovákok kilencven százaléka az addigi állapotok megváltoztatása ellen nyilatkozik. Ezt viszont az állam vezetése a betérjesztett bizonyítékok dacára nem volt hajlandó elismerni. Nincs itt terünk a folyamat összes fázisának ismertetésére; tény, hogy a püspök eddigi ismereteink szerint 1932 nyarán tett utolsó kísérletet a Prágából, sőt Amerikából feltüzelt szlovák református szakadárak megnyugtására. Ebben az egyházat nyelvtől függetlenül érő kihívásokra apellált: „[...] mindenik történeti egyházban mindjobban érvényesül az a nézet, hogy a keresztyénség ellen intézett veszélyes támadást csak úgy lehet ellensúlyozni és elhárítani, ha mindenik egyház arra törekszik, hogy a legnagyobb erővel és kitartással kimélyítse a hitéletet, és emelje a vallásosságot – az Isten irgalmában és az ő szent Fia, a Jézus Krisztus által nyújtott vigasztalásban való hitet – nemcsak, hanem hogy a különböző egyházak az evangyéliumi, a krisztusi igazságok megmentése érdekében össze is fogjanak. Hiszen hogyha az evangyéliom

12 *A szövetkezett magyar pártok vezérlőbizottságának tanácskozása*. Prágai Magyar Hírlap, 1922. július 2., 2. p.

13 Csomár Zoltán: *A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története 1918–1938*. Ungvár 1940, 23. p.

mindnyájunk közös öröksége, ez örökséget valóban közös erővel kell megmenteni, mi is állhatja útját ennek a közös munkának? Talán a nyelvek különbözősége? Hiszen az angyal, aki a *Jelenések könyve* szerint az égen átrepült, kezében az örökkévaló evangyéliommal, így kiáltott fel: Hirdetessék az evangyéliom minden ágazatnak, népnek és nyelvnek! Tehát a nyelv nem akadály a összefogásnak, mert íme az evangyéliom mindenkit összekapcsol.”¹⁴

Ebből is világos, hogy Péter Mihály nem az egyház nemzeti hivatását látta elsődlegesnek – a történelmi közeg kényszerítette arra, hogy energiája jelentős részét erre fordítsa. Már a háború előtt több írásában szólt a prédikáció nyelvi és tartalmi megújításának szükségességéről. Néhány írásából arra következtethetünk, hogy fogékony volt, legalábbis érdeklődött az új teológiai irányzatok iránt, legalábbis a megújuló erdélyi református egyház jeles gondolkodóit olvasta, idézte. Püspöki éveiben a belmisszió működését szorgalmazta, támogatta a diakóniai munkát, lelkészegyesület alapítását sürgette. Egyik legfontosabb tevékenysége az egyházlátogatások felújítása volt – haláláig 130 gyülekezetéből 108-at látogatott meg, köztük olyanokat, amelyekben kétszáz éve nem járt református püspök. Az állam és az egyház kiélezett viszonyából fakadt, hogy utolsó éveiben rendszeresen szóvá kellett tennie az egyházi iskolák autonómiájának semmibe vételét, a tanítói állások problémáját, a segélyügyek rendezetlenségét és annyi mást. A konvent, amely a kormánytól nem kapott választ a sérelmeket tartalmazó felirataira, őt és Sörös Bélát bízta meg egy olyan memorandum elkészítésével is, amelyet a presbiteri Világszövetségnek küldtek el.

Háromfrontos harc emésztette föl – bár ő szorgalmazta a szlovák reformátusok ügyének megoldását, éppen ő vált a szláv nacionalisták céltáblájává. Egyházközségében két ellentábor alakult ki, az egyik vonalon személyei ambíciók folytán, egy másikon – a gyülekezetéhez tartozó kormánypárti csoport révén – politikai indíttatásából. Ez (céloztam már rá) közvetlen összefüggésben volt hirtelen halálával.

Teljesebb portréjának megrajzolását sürgető feladatnak látom. Amiként a többi szlovén és ruszinszói egyházvezetőét is.

Filep Tamás Gusztáv

14 Péter Mihály: *Megnyitó beszéd a szlovák egyházakban működő lelkészek 1932. június 14-én Gálszécsen tartott értekezletén* Református Egyház és Iskola, 1932. 26. szám, [1]–2. p.